

RAIMUND PÁLYAKEZDETE HAZÁNKBAN

(Részlet egy monográfiából)

Nemcsak az egyes országok történelmének eseményei lehetnek szinte azonosak, de egy-egy kiemelkedő egyéniség sorsa is megdöbbentően emlékeztethet egymásra. Így a szomszédos osztrák nép GRILLPARZER mellett talán legnagyobb, de mindenesetre legnépszerűbb költőjének, FERDINÁND RAIMUND-nak az élete is erősen emlékeztet a kereken száztizenöt esztendővel később született nagy magyar proletárköltő, JÓZSEF ATTILA sorsára.

Mindkettő a »város peremén« születtek: RAIMUND 1790. június 1-én Bécs akkori elővárosában, Mariahilf-ben, a Mariahilferstrasse 45. száma alatt. Az ő édesatyja is, JAKOB RAIMANN (a jobban hangzó Raimund nevet a színész-fiú vette fel művésznévnek) kisiparos, túlnyomóan egyedül dolgozgató becsületes asztalosmester és műsztergályos, akinek fő gondja két gyermekének, az idősebb lánynak és Ferdinánd fiának a nevelése volt. Raimund szülei is nagyon korán (anyja tizenkét, atyja tizennégy éves korában) hunytak el, s a gyerek-ifjú ittmaradt kisebb részben nővére gondjaira bízva, nagyobbára azonban saját erejére utalva. A korabeli Bécs egyik legjobb iskoláját látogatta amíg szülei éltek, s ott szerezte a nép körében kiterjedő széleskörű, ámde nem mély műveltségének elemeit. A bécsi árvafiú — akárcsak magyar költőtársa a külsőferencvárosi moziban, — a Burgtheaterben cukorkát árusított, s itt ismerkedett meg a világot jelentő deszkákkal, itt jegyezte el magát örökre a színházzal. Raimund is mint vándorszínész bejárta az akkori monarchia jó részét, ekkor és itt kötött ismeretséget a néppel, amelytől csodás színeit kölcsönözte, s amelyet darabjaiban, szerepeiben utolérhetetlenül tudott megeleveníteni. A bécsi színész-író is végigkísérte rövid élete folyamán balszerencséje a nőknél, s ez rányomta bélyegét kedélyére, s ezen keresztül műveinek egyes alakjaira is. Életük számos vonásban hasonló történelmi háttér előtt zajlott le. Raimund születése előtt csak negyedévvél hunyta le a liberális, viszonylag jószándékú II. JÓZSEF szemét, s az osztrák író is élete javarészét a Szentszövetség hisztérikusan hideglelős, ún. március előtti éveiben élte le, ami oly sok vonásban emlékeztet József Attila életére a félféudális Horthy-korszakban.

S végül, — hogy a hosszan folytatható párhuzamot befejezzük, — Raimund is 101 évvel József Attila erőszakos halála előtt hosszú vergődés után éppúgy önkezével vetett véget életének, mint fiatalabb, de nem szerencsésebb magyar pályatársa.

* * *

Bécs legnagyobb népköltőjét, akinek hányatott életéről és munkásságáról annyi komoly tanulmány mellett egy regény is megjelent,¹ nem egy szál fűzi hazánkhoz. Most nem azt kívánjuk bemutatni, hogy a magyar tündérvjáték-írók, — élükön a legnagyobbal, VÖRÖSMARTYVAL — mit tanultak az érzelmes tündérvjáték legalaposabb ismerőjétől, Raimundtól, arra sem kívánunk kitérni, hogy a bécsi író színművei mily soká kasszadarabjai maradtak a magyar színpadoknak, hanem csak annak a rövid néhány évnek egyre halványuló emlékét kívánjuk feleleveníteni, amit Raimund hazánk területén töltött.

Osztrák és német életrajzírói eddig nem a kellő hangsúllyal mutattak rá, hogy voltaképpen Magyarországot kell a nagy bécsi színész-szerző művészete bölcsőjének tekintünk. Szülei halála után gyámja az ősi Freyung-on dolgozó JUNG nevű cukrászhoz adta tanulónak, s innen hordta esténkint a süteményt és a cukorkát Bécs színházainak nézőterére. Bár egy-két év múlva a cukorkát az általa költött verset tartalmazó papírba csomagolva árusította, — ami gazdája forgalmát tetemesen fellendítette, s Raimund anyagi helyzetére, jövőjére is majdan előnyös lehetett volna, — ez a foglalkozás mégsem elégítette ki az ifjút, akinek már gyermekkorra óta egyetlen becsvágya volt: minden akadálytalán, atyja átkával szemben is csak színész szeretett volna lenni. 1808-ban azután hosszas tervezés után egy életre szóló elhatározás született meg benne: még előkészítette a mesterétől befőzésre rábízott zölddió-adagot, azután egy darab papírra azt vetette: »Diese vierzig Nuss sind meine letzte Buss«, s elűnt a műhelyből.²

Ezzel a merész lépéssel kezdődnek Raimund tanulóévei, amelyeket túlnyomó részben hazánkban töltött el. Első útja a Bécs melletti Meidlingbe vitte, ahol a 19. század elején vándorszínész-társaság játszott. A trupp igazgatója — bizonyos KRALITSCHKEK, — a fiatalembert beszédhibája miatt, — racsolt, s ezt a hibáját minden gyakorlat ellenére később sem tudta levetkőzni, — elutasította. Ekkor indult Raimund Nyugat-Magyarországba.

A 19. század fordulóján hazánk nyugati megyéi számottevő városaiban színészet terén a német színészek voltak hangadók. Sopron, Győr, Pozsony, Szombathely világot jelentő deszkáin német szó hangzott, német darabokat játszottak osztrák színészek németül. Az osztrák és cseh vándor-színésztruppok, — s bizony nem a legszínvonalasabbak, — továbbjutottak azonban a nyugati megyék egyes nyelvű településein, és elkerültek Szatmár, Nagykároly, Nagybánya német nyelvszigeteire is. Nem szabad azonban magas igényű színészetre gondolunk: ezek a vándorló színésztársulatok többnyire hazájukban kikopott, selejttruppok voltak, amelyek nem egyszer trágár rögtönzésekkel szórakoztatták a közönséget. Magánéletük sem volt kifogástalan: botrányos kicsapongásaik szinte közmondásosak voltak, s nem ok nélkül alapot szolgáltatnak hazánkban a »teátristák«-ról alkotott lesújtó véleménynek. Mégis, ezek az

¹ L. A. Frankl: Zur Biographie F. Raimunds, Wien, Pest, Leipzig, 1884; E. Castle: Zur Einführung in F. Raimunds Werke, Leipzig, 1903; W. Börner: F. Raimund, Leipzig, 1905.; H. v. Wollzogen: F. Raimund, Grossenwörden, é. n.; Nicolini Eugénia: Raimund hatása a magyar drámairodalomra, Bp., 1912.; O. Rauscher: F. Raimund, Leipzig, 1936.; E. P. Danszky: Da leg'ich meinen Hobel hin, Berlin-Wien-Leipzig, 1945.

² Börner, W.: id. m. 10. 1, Tann-Bergler: Alt-Wiener Ränke und Schwänke, Univ. Bibl. Nr. 3353. 92. 1. és Wurzbach K.: Raimund, Bibliographisches Lexikon des Kaiserstaates Österreich, Wien, 1872, 24. k. 254—273. 1.

ágról szakadt, inagdozó erkölcsi alapokon álló aktorok az általuk játszott darabok révén nagy hatással voltak drámairodalmunk kialakulására.³ Természetesen minden hatás kölcsönhatást idéz fel: nemcsak a mi irodalmunk vett át indítékokat, meséket, sőt műveket, hanem mi is kölcsönöztünk anyagot közvetlen nyugati szomszédainknak, — gondoljunk csak GRILLPARZER: »Ein treuer Diener seines Herrn« c. Bánk bán-tragédiájára, avagy LENAU pusztai dalaira, magyar alakjaira.

A 19. század első éveiben Pozsonyban, — az akkori Magyarország fővárosában, — néhány művészetkedvelő magyar főúr németnyelvű színházat (!) tartott fenn, amelyhez a lehető legjobb színészeket válogatták össze. Raimund szökése idején egy komikus színészre volt a pozsonyi színháznak szüksége. A színház egyik igazgatója Bécsbe utazott, hogy komikus színészt szerződtessen. Így talált rá a meidlingi kudarc után reménytelenül ödöngő Raimundra. A színházi szakembernek megtetszett a lelkes ifjú. Rövid próbát tartott vele: PERINET-től néhány közismert kis áriát (ariettát) énekeltetett a Burgtheater közkedvelt színésze, HASENHUT modorában, s mivel megtetszetek egymásnak, az igazgató az ifjú színészjelöltet azonnal magával vitte Pozsonyba. Így került Raimund hazánkba.

Pozsonyban a művészetkedvelő közönség nagy érdeklődéssel várta a színész-gárda legifjabb tagjának első felléptét. Az igazgatóság a »Politischer Zinn-giesser« c. darabban ONUPHRIUS szerepét írta ki Raimund számára. Az ifjú szorgalmasan magolta szerepét, de a darab bemutatása egy hónapot késett. Ez idő alatt az igazgatóság a régen várt és nélkülözött ifjú komikust egy zárt társaságban mutatta be: komikus dalokat énekeltetett vele, magánszámokat mondatott el. Az itt aratott osztatlan siker önbizalmat adhatott volna az ifjúnak, ámde a várakozás bizonytalansága, az első fellépés lámpaláza, s az a hátrányos helyzet, hogy szerepét még sohasem látta színpadon, jelentős mértékben csökkentette kilátásait. S valóban, első színpadi fellépése teljes kudarc volt. A jóindulatú közönség nagy megértéssel s elnézéssel hallgatta végig az annyira várt ifjú színész vergődését az első jelenetekben. Később azonban elvesztette türelmét, s Raimundot kifütyülték. A bukás oly egyértelmű volt, hogy gazdái nem is gondolhattak megmentésére, hanem ellátták útiköltséggel és visszaküldték Bécsbe.⁴

Megint ott volt, ahonnan elindult! A kudarc mélyen sebezte érzékeny kedélyét, de arra gondolni sem kívánt, hogy visszamenjen JUNG mesterhez marcipánt gyúrni. Nem, az ő világát már csak a színház jelenthette. Nem hallgatott jóakaróira, s elszegődött Bécsújhely hírhedt színgazgatójához, SCHERZER-hez, — mégpedig komoly szerepkörre. A »Genoveva« c. lovagjátékban tragikus szerepben lépett fel, mert szent meggyőződése volt, hogy komoly szerepekre van csak tehetsége, — mint féltréfásan maga írta: »Ich bin zum Tragiker geboren, mir fehlt dazu nix, als die G'stalt und's Organ«, — de a pozsonyi kudarc itt fokozott mértékben megisméltődött. Ezután Bécsújhelyet is ott kellett hagynia, — de most már útiköltség nélkül, az apostolok lovain.

Nem sokat gondolkodott, hanem elszerződött Szombathelyre, HAIN igazgató szintársulatához. Itt végre hosszabb időt, néhány hónapot tölthetett, s mé-

³ V. ö. *Költői Virgil*: Győr színészete, Bp. 1917. 83–85. l.

⁴ *Reiberstorffer, D. F.*: F. Raimund, Charakterzüge und Episode aus seinem Leben, Österreichisches Morgenblatt, 1841. 112–125. sz.

lyebb betekintést nyerhetett a színház életébe, mint előző munkahelyein. Felváltva játszott komikus és komoly szerepeket, és itt ismerte meg a némajátékot is, amelyben Pierrot szerepét játszotta. Hain direktor színházában dióhéjban ismert meg mindent, amire később mint színésznek, mint színigazgatónak és rendezőnek szüksége lesz. A szombathelyi közönség gyér, a repertoár pedig nagy volt, így sokféle szerepkörben kellett fellépnie, — ez azonban bizonyos fokig megszabadította mintaképei egészségtelen másolásától, és egyéni felfogásra, önálló szemléletre kényszerítette. S valóban, mind több biztonsággal játszott, emlékezete örvedetesen javult, testi és lelki mozgékonyága állandóan fejlődött. De jó iskola volt ez a jövő színműíróinak is: a korabeli források megemlékeznek arról, hogy a törekvő ifjú a színdarabokon hosszabb lélegzetű, hatásos változtatásokat eszközölt, a szöveget izes tréfákkal és szellemes fordulatokkal tarkázta.

A Hain-féle színtársulat 1809-ben feloszlott. Raimund anyagi körülményeire jellemző az a kis epizód, amely búcsúját Szombathelytől kísérte. Egy öreg anyóknál, kis városi nyugdíjas özvegyénél lakott albérletben. Távozásakor ki kellett volna fizetnie hosszabb idő óta összegyűlt, mintegy tizenhat forintnyi adósságát. Pénze azonban nem volt. Így zálogban hagyta vásott kabátját, amelynek értéke tartozása negyedét sem fedezte. Évek múlva vándoréveinek egy szenvedő társa emlékeztette erre az esetre. Raimund hazasietett, bocsánatkérő levelet intézett egykori szállásadónőjéhez, s leveléhez ötven forintot csatolt. Olyan szívszorogatóan nehéz hónapok lehettek ezek, hogy ő maga is életrajzában ezt írja ifjúságának e korabeli megpróbáltatásairól: »Diese Art von Kunstleben kontrastierte so sehr mit dem Ideal, das in meinem Innern lebte, dass es beinahe meinen Entschluss zum Wanken gebracht hätte, wenn nicht ein glücklicher Zufall in das Engagement des sehr rechtlichen Direktors KUNZ gebracht hätte.«

A már ismételt idézett osztrák életrajzírók szerint a Hain-féle társaság felbomlása után Raimund Szombathelyről egyenesen Győrbe ment. Egy a soproni múzeumban talált adat azonban azt bizonyítja, hogy előbb egy rövid vargabetűt tett Sopronba, ahol akkor FELIX FRASEL igazgató irányítása alatt jónévű színtársulat működött. Egy 1810 március 5-i színlapon Raimund nevét is megtaláljuk LEOPOLD HUBER: »Der eiserne Mann, oder die Druidenhölle im Wiener Walde« c., egy osztrák népmeséből a bécsi Leopoldtheater számára átdolgozott tündérajátékában, amelyet az együttes ezen a napon SALINGER FERENC színész javára adott elő. Sem a darabról, sem Raimund itteni színészi munkájáról további adat nem maradt fenn, így fel kell tételeznünk, hogy rövid soproni tartózkodás után indult el a győri Kunz igazgató társulatához.

Ki volt ez a Kunz, akiről fentebb Raimund is olyan elismeréssel nyilatkozott? Kunz tescheni származású császári és királyi őrnagy volt, aki a katonaságot a színészet szeretetéből otthagyta. 1773 szeptember 15-én magyar honoságot szerzett, s 1787—88-ban, majd 1810—13 között ő nyerte el a győri városi nyári színház bérletét, s társulatával félévig Győrben, majd ugyanannyi ideig Sopronban játszott. A győri bérlet egyébként nem lehetett valami nagy üzlet: Kunz állandó adóságokkal küszködött, sőt egyszer 54 forintnyi tartozása elől Nagyszebenbe szökött, de a szebeni tanács kérlelhetetlenül behajtotta rajta Győr város követelését. A különben jószándékú és lelkes Kunznak a silány társak között még legszínvonalasabb társulata sem volt mentes a kor színésze-

tére jellemző már említett erkölcsi lazaságoktól. Igazolja ezt a budai helytartó-tanács 1812. február 25-i 3979. sz. rendelete, amely Győrből való kiutasítás terhe mellett tiltja meg Kunzknak, hogy társulata trágár rögtönzésekkel rontsa a színházlátogató közönség, főleg pedig a tanulóifjúság erkölcsét. Rögtönzések helyett a bécsi, budai vagy pesti színházak kipróbált repertoárját ajánlja neki. Kunz színházi pályafutása 1814-el lezárult: ez év szeptemberében HÜBNER komáromi direktor nyeri el előle Győr színházának bérletét. Mint érdekességet lehet megemlíteni, hogy Kunz távozása után évekig nem játszik Győrben rendes színtársulat. Jelentéktelenebb magyar és német vándortruppok működnek itt, így többek között KELEMEN LÁSZLÓ budai színtársulata.⁵

A düledező győri nyári színháznál művésziobb igényű volt a PEJACHEVICH KÁROLY által támogatott, a városi kaszinóval összekötött soproni téli színház, amelynek színpadán 1788—1814 között minden télen játszott társaság. Kunzék 1813-as szereplését egy levéltári adat őrzi, amelyben a direktor ez év július 13-án a városi tanácshoz terjeszti be az általa játszani kívánt darabok jegyzékét.⁶

Milyen darabok szerepeltek egy akkor jobbnevű társulat repertoárján? A jegyzék 19 operán kívül szomorújátékokat, vígjátékokat, boházatokot sorol fel, így a klasszikusok közül SHAKESPEARE »IV. Henrik«-jét, KÖRNER »Zrínyi«-jét, az ismertebb szerzők közül megemlíti mindenekelőtt a divatos KOTZEBUE-t és SCHIKANEDER-t, a bécsi MEISL-t, akinek darabjaiban Raimund később Bécsben is többször játszott. A többi darabnak csak a címe maradt ránk, de a címből is lehet a darab jellegére következtetni: »Alles in Uniform für unseren König,« »Johannes Faust, Erfinder der Buchdruckerkunst,« »Der leichtsinnige Lügner,« »Scheinverbrechen,« »Ein trübes Wölkchen am Ehestandshimmel« stb.

Régi bécsi barátjának, a Burgtheater későbbi színészének, JOSEF KINDLER-nek az ajánlására ehhez a társulathoz szerződött Raimund. Kunz szeretettel fogadta az elhanyagolt külsejű, szennyes ingű ifjút, — nyilván felismerte benne a tehetséget. Eredetileg első intrikusnak kívánta szerződtetni, de amikor felismerte beszédhibáját, fel akarta bontani a szerződést. Raimund könyörgésére mégis alkalmazta, s az ifjú komikus szerepkörben jól megállta helyét.

Nyugat-Magyarország színházi életéből a 19. elejéről igen kevés adatunk maradt fenn: néhány sűgőkönyv, színlap, színi jelentés, városi tanácsi jegyzőkönyv, s még ezekben sem találjuk Raimund nevét. Ez érthető is, minek is jegyezték volna fel az ütött-kopott, kezdő, nem sok sikerrel kecsegtető színész nevét. Így főleg Raimund önéletrajzára, a kortársak visszaemlékezéseire s a mégis fellelhető gyér feljegyzésekre kell támaszkodnunk. Ezek alapján is megállapítható, hogy a *színész*-Raimund adatokkal ellenőrizhető első sikeres hazai fellépése Kunz társulat soproni szereplésének idejére esik, s itt Ziegler: »Parteiwut« c. boházatában GOTTLIEB LOKE komikus szerepét játszotta olyan sikerrel, hogy hatszor is a függöny elé hívták.

Az *író*-Raimund pályakezde te is ezekre esik. A vándor színtársulatoknál szokásos volt, hogy az eredményesebb színészeknek az igazgató jutalomjátékeul átengedte valamelyik darab teljes kasszabevételét. Az volt a

⁵ Koltai id. m. 55—60. l.

⁶ Városi levéltár, Fasc. XXIV. Nr. 427. sz. alatt.

szokás, hogy a jutalmazott színész valamelyik korábbi előadás után a függöny elé lépett, és meghívta a város közönségét jutalomelőadására, s a nézőket túlfizetésre ösztönözte.

Raimund vándoréveiből, az ő tollából két verses meghívás maradt ránk, mindkettő Győrben. Bár a tréfák még laposak és szellemtelenek, a versek kezdetlegesek, egy-két helyen mégis érezzük a későbbi nagy népköltő oroszlán-körmeit. Tekintettel a hazai kapcsolatra, arra, hogy e szerzemények nehezen hozzáférhetőek, valamint főleg arra, hogy ezek a meghívások a nagy osztrák népköltő első számontartott írásművei, nem lesz érdektelen, ha közöljük őket, bár azt már nem tudjuk megállapítani, hogy az első vers melyik darabra hívja meg közönségét:

Einladung

zur Einnahme.

Mir geht es, wie Herr Wieland spricht,
 Ich seh' den Wald vor lauter Bäumen nicht,
 Doch will ich mit hoher Zuversicht es wagen,
 Den Gönnern hier die laute Bitte vorzutragen:
 Das übermorgige Lustspiel; »Der Wirt etc.« genannt,
 Ist mir von der Direction als Einnahme zuerkannt.
 Übermorgen ist mir erlaubt, hier Hausherr zu sein,
 Ich lade Sie also alle als meine Inwohner ein;
 Meine Gewohnheit ist nicht, wie die der Hausherrn,
 meine Parteien zu steigern,
 Aber wider's Mehrgeben werd'ich mich nicht weigern,
 Und weil mir denn erlaubt ist, übermorgen Haus-Inspector zu sein,
 So bin ich so frei, und nimm beim Thor drauss'
 den Hausmeister-Groschen ein;»
 Zwar darf ich nicht auf eigenes Verdienst vertrauen,
 Doch will ich hoffnungsvoll auf Ihre Nachsicht bauen,
 Ich weiss, wenn Phöbus seinen Wagen in das Meer will senken,
 So werden gütig Sie den Schritt nach diesem Tempel lenken:
 O würd' es wahr! Dann sollt' mir nichts den Freudentag
 verhunzen,
 Dann, ihr neun Musen ihr, fresst's Leberwürst' und Blunzen! —
 Jetzt werd' ich so frei sein, mich zu bequemen,
 Von den Gönnern meinen untethänigen Abschied zu nehmen,
 Ich wünsche Ihnen allerseits eine ruhige, glückliche Nacht,
 So glücklich, als Ihr Besuch übermorgen die meinige macht.

A második »Einladung« KRIEGSTEINER: »Die schwarze Redoute« c. bohózatához hívta meg közönségét. A vidám, könnyű kis darab, amelyet 1804 január 16-án mutattak be Bécsben a Leopoldstädter Theaterben, kedvenc kassza-darabja volt nemcsak az osztrák főváros színpadainak, hanem a vándor színtársulatoknak is.

⁷ Raimund itt a vándorszínészek szokására céloz, hogy a jutalomjátékokon a megjutalmazott ült a pénztárban, és a közönséget túlfizetésre ösztönözte.

Einladung

zur Einnahme-Vorstellung »Die schwarze Redoute«

Wer wagt, der gewinnt,

Wer suchet, der find't,

Wer nicht sieht, der ist blind.

D'rum will ich auch hier mit hoher Zuversicht es wagen,

In Knittelversen meine Bitten vorzutragen,

Empfehle also in Dero Gnade und Huld

Und bitte für meine Predigt um eine kleine Geduld;

Denn ich nehme jetzt zusammen meines Verstandes Trog

Und halte an die Gönner einen famosen Prolog.

Mittwoch haben wir die Ehre, eine komische Oper: »Die

schwarze Redoute«, aufzuführen,

Ich bin also so frei, Sie auf diesem Maskenball als Gäste

zu invitieren.

Mein Gasthaus heisst: beim lustig lebendig,

Denn wenn ich 'was traurig's machen soll, so geht's

mir elendig;

Kurz, übermorgen ist mir erlaubt, hier der Hausherr zu sein,

Ich lade Sie also alle als meine Inwohner ein.

Um die Ordnung im Haus dürfen Sie unbekümmert sein,

Denn ich bin selbst beim Thor und nimm den Hausmeister-

Groschen ein;

Ich wollte Ihnen mit Fleiss etwas lustiges verehren,

Denn traurige Sachen kann man ohnedem g'nug hören,

Und wenn man ins Theater geht, so möchte man gern lachen,

Finst're Gesichter kann man zu Haus genug machen. —

Beehren Sie mich also mit Ihrer werthen Gegenwart,

Denn wenn ich das Haus leer sähe, so geschähe mir hart: —

Doch nein, so etwas kann mich gar nicht schrecken,

Ich kenn' die Gönner ja, wer auf sie baut, den lassen sie

nicht stecken.

Und ich weiss, wenn Helios den Wagen in das Meer will senken,

So werden Sie wieder den Schritt nach diesem Tempel lenken,

Und seh' ich dann durch der Courtine Ritzen.

Sie alle hier im Schauspielhause sitzen,

Dann wird in mit ein *neuer* Muth geboren,

Denn meiner *alten* Gönner Gunst hab' ich dann nicht verloren.

Még egy írása maradt ránk a magyarországi nehéz évekből. Egy szezonzáró beszédben, amelyben félévre búcsút vesz Sopron művészetkedvelő közönségétől, néhány közvetlen szóval érinti a vándorszínész küzdelmes életét, de hitet tesz a színészi hivatás mellett is. Egyáltalában, ez a néhány soros búcsúbeszéd is érezteti azt az erkölcsi komolyságot, amelyet Raimund sem a pályakezdet ezernyi hányattatása, megpróbáltatása, sem pedig a későbbi évek küzdelmei között nem vesztett el, hanem drága kincsként őrzött meg egészen tragikus haláláig. A sokszor szinte rímes prózának ható finom szöveg ízelítőt ad a később körülrajongott író műveinek igényes dikciójából.

Epilog

Zum letztenmal erscheinen wir in Ihrer Mitte, die uns so theuer ist und ewig unvergesslich bleibt. Hier, wo Sie oft der scherzenden, der ernstesten Maske Spiel so willig Aug' und Ohr geliehen, wo Sie im Trauerspiel die weiche Seele hingegeben, im Lustspiel ganz dem Scherze sich geweiht, wo Sie nicht streng und ernst, nur nachsichtsvoll uns stets gerichtet, wenn oft die schwäch're Kraft dem hohen Willen unterlag; hier steh'n wir nun zum letztenmal und mit geengter Brust in diesem theuern Raum, und Worte fehlen uns, die schön den Dank beleben, den gefühlvoll unsre Herzen Ihrer Güte weihen. Zum zweitenmal hat uns das Schicksal nun in diese Stadt geführt und jedesmal trat uns ein guter Geist entgegen, freundlich nahmen Sie uns auf und winkten Schutz uns zu; gesichert waren wir in Ihrer Mitte, gesichert wie im stürmefreien Pfort. Doch dreifach ist der Schritt der Zeit, zögernd kommt die Zukunft hergezogen, pfeilschnell ist das Jetzt entflohen, ewig still steht die Vergangenheit. — Der Mime ist ein ewiger Wandergott und nirgends lässt er seine Priester weilen, und Lessings Wort: »Die Kunst, sie geht nach Brot,« muss jeder sich auf seine Pforte schreiben. Auch an uns erlässt er jetzt sein Gebot, aus dem lieben Kreise zu treiben. — Und darum sprech' ich nun im Namen aller, die Ihre Gunst gesucht, auf mondenlang ein Lebewohl; denn wenn die Zeit 6 Monden vor sich hingerollt, so werden wieder wir des Hauses Pforten öffnen. — O, möchte dieses Raumes Würde dann, sowie jetzt, die Würdigsten in unsere Mitte ziehen und eine Hoffnung, die wir lang gehegt, sich uns in glänzender Erfüllung zeigen! O, möchten Sie, wenn wir mit stärk'rer Kraft und reichem Willen wiederkehren, nie unvergnügt das Schauspielhaus verlassen! Dann ist der schönste Wunsch erreicht, dann sind wir hochbelohnt und unvergesslich bleibt uns Ihre Grossmuth.⁸

Arra nincsenek adataink, hogy a jutalomjátékok milyen anyagi sikert eredményeztek, de azt tudjuk, hogy a vándorszínész Raimund helyzete továbbra sem volt rózsás. Egy kis epizód világítja meg Raimund — és általában a vándorszínészek —, anyagi viszonyait. Az egyik darabban egy koldus szerepelt. A koldust alakító színész komoly formában megkérte Raimundot, hogy adja kölcsön frakkját. Egy ugyancsak kopott nagykabáton kívül ez volt az egyetlen ruhadarab, amit magáénak mondhatott. Raimund a kérést a neheztelés legcsekélyebb jele nélkül teljesítette, mert úgy látta, hogy frakkja — annak a kornak a zakója, — tökéletesen megfelel egy koldus öltözkékének. S a kelléktárba bekerült: »Egy kolduskabát — Raimund úr frakkja.«⁹

Szegénységével csak művészi hivatástudatának komolysága vetekedhetett. Ez a hivatástudat nemcsak a szerepekben jelentkezik, hanem vándorszínészéletének számos apró epizódjában is. Így egyszer pl. SCHILLER: »Tell«-jében GESSLER-t személyesítette meg. A szerző utasítása szerint Gessler lóháton jelenik meg (4. felvonás 3. jelenet). Raimund ragaszkodott ahhoz, hogy Schiller utasítását szóról-szóra kövesse. Kunz igazgató ellenszegült a gondolatnak, azal érvelt, hogy a színpad kicsi is, ingatag is, majd amikor színésze tántorít-

⁸ Mindhárom szöveget lásd munkáinak leghívebb szövegű gyűjteményes kiadásában: Glossy, C. és Sauer, A.: Ferdinand Raimunds sämtliche Werke, I–III. k., Wien, 1881. 3. k. 428–32. l.

⁹ Vö. Börner, W.: id. m. 13. l.

hatatlannak bizonyult, egyszerűen megtagadta a ló bérletének díját. Raimund a saját pénzéből bérelt egy öreg gebét, s lóháton jelent meg a próbákon. Vagy hússzor elpróbálta, hogy a halálra sebesült Gessler miképpen zuhan hátra, — kollegái őszinte derűtségére. Raimundot mindez nem ingatta meg, — nagyon komolyan mondta: »A művészetért áldozni kell, vagy örökké kontárok maradunk.«

Öngyilkosságba torkolló fokozott, beteges érzékenysége már a vándor-és tanulóévek során is jelentkezett. Apró-cseprő kellemetlenségeket, amiken mások mosolyogva, legfeljebb bosszankodva tesszik túl magukat, ő halálos komolysággal fogadott, nem egyszer a sors által élete ellen tervezett merényletnek tekintett.

Íme egy példa: Győrben PERINET: »Prinz Schnudi« c. bohózatában a címszerepet játszotta. Miközben nagy monológját mondotta, keleti bugyogójának zsinórja elszakadt, s a ruhadarab elkezdett lefelé csúszni a nézők hangos derűtségére. Más színész — különösen érvényes ez a 19. század elejének könnyűvéru vándorszínészeire — együtt nevetett volna közönségével. Nem így Raimund! Remegve, halottsápadtan tántorgott le a színpadról, s az önmagábanvéve jelentéktelen epizódot annyira szívére vette, hogy öngyilkossággal fenyegetődött. Színésztársai alig tudták megvigasztalni.

S ami más ember számára örömet, mámort, kielégülést hoz, Raimund számára még a szerelem is szinte egész életén át a csalódások és kiábrándulások hosszú sorozata volt. Ő maga írja: »Die Liebe ist ein fremder Strahl, der unser Herz berührt, und wir wissen nicht, von wannen es kommt.«

Az első igazi szerelmet Magyaróvárott ismerte meg. KELLER HEDVIG-nek hívták azt a lányt, aki a művészen az embert, s az emberben a jószándékú tiszta fiút szerette meg. Raimund a rá jellemző szenvedéllyel vetette magát ebbe a szerelembe, amelynek hamvasságát a két fiatal ember végig megőrizte. Werther módjára együtt zenéltek, olvasták GOETHE-t, SCHILLER-t, BYRON-t, s Raimund néha szavalt kedvenc szerepeiből. A lány szülei még ezt a testvéri viszonyt sem látták szívesen, s barátságosan, ám határozottan eltiltották Raimundot lányuktól. A lányt ez a tilalom annyira megrendítette, hogy ágnak esett, s hosszas betegség után meghalt. Raimund életében talán ez volt az egyetlen eset, amikor nő szenvedett érte, egyébként mindig neki kellett drága árat fizetnie a rövid szerelmi boldogsáért.

A legközelebbi szerelmi kaland már nem volt ilyen ártatlan és romantikus, hanem lefolyásában is, következményeiben is tragikomikus: tragikus a fiatal színész számára, s komikus a nagyközönségnek, amely mindig kegyetlen ítéletet ül a felsült szerelmesek felett.

Raimund Győrben ismeretséget kötött egy fiatal polgárlánnyal, akiről nem tudunk közelebbit, csak annyit, hogy ERZSI-nek hívták. Erzsi halálosan beleszeretett Raimundba, az emberbe, de talán még inkább a művészebe, az emberábrázolóba. Ismét a szülők álltak az ifjak útjába: tudni sem akartak lányuk és a »hivatásszerűen« erkölcstelennek tekintett színész házasságáról, — mert Raimund a maga tiszta gondolkozásával mindig csak házasságról ábrándozott.

A szülői önkénnyel szemben a fiatalok romantikus tervet eszeltek ki: meg fognak szökní, és Pozsonyban egybekelnek. Raimund tervébe beavatta KOVÁCSI nevű barátját, egy pesti kereskedőt, aki vállalta, hogy a kis menyasszony-

jelöltet kocsiján egy Győr melletti faluba szállítja, és az ifjú hölgy ott várja be aráját, aki az esti előadás után, — a derék, becsületes Raimund még ezen az estén sem akarta, hogy a színházban miatta zavar keletkezzék, s milyen drága árat kellett fizetnie tisztességéért, — utána siet és együtt szöknek tovább. Így is történt, csak az a kis hiba csúszott be a számításba, hogy Kovácsi, — aki nyilván már korábban szemet vetett Erzsire, — addig beszélt a színész-feleségek bizonytalan társadalmi és anyagi helyzetéről, míg végül is a megbeszélthelyen meg sem álltak, hanem továbbrobogtak Pestre, ahol is összekeltek.

Már ismételten céloztunk Raimund érzékeny lelkiállapotára. Csak ennek ismeretében képzelhetjük el dűltségét, amikor a lóhalálában történt lesmin kelés s az este kitört vihar után megérkezett a megbeszélthelységbe, és nem találta ott sem ifjú menyasszonyát, sem a jóbarátot. Bizonytalanságérzetét még csak fokozta az, hogy visszatérése után Erzsű mit sem sejtő szülei rajta keresték eltűnt lányukat, majd együtt rettegtek sorsáért. Raimund számára az sem volt vigasztaló, amikor idegtépő öt nap múlva megtudták a történeteket: hosszú-hosszú időre megint elvesztette hitét az igazságban, a női hűségben. Tragikus hangulatát még csak fokozta az a homéri kacaj, amellyel Győr közönsége az ifjú szerelmes felsülését kísérte.

De a keserű poharat fenékiig kellett kiürítenie! Amikor a hűtlen barát és a még hűtlenebb szerelmes két hét múlva, — most már házastársakként, — visszatért Győrbe, a színtársulat éppen PERINET: »Neues Sonntagskind« c. bohózatát játszotta, amelyben a főszerepet Raimund alakította. Amikor a szegény megkínzott színész a darab vezető dallamát énekelte: »Wer's Glück hat, führt die Braut nach Haus, der führt die Braut nach Haus!«, hatalmas tetszésnyilvánítás tört ki, amely természetesen még jobban meggyötörte hősünket. Úgy érezte, hogy gúnyból tapsolnak neki, olyan volt ez számára, mint a nyilvános megvesszőzés. De ő immár vérbeli színész volt, aki biztosan uralkodott arcizmain. A számára provokációnak tűnő ünneplésre Burgtheater-beli mintaképének, a nagy OCHSENHEIMER-nek a modorában válaszolt: torz vi gyorral nézett farkasszemet a publikummal, amely a fiatal színész nem várt önuralmát újabb és újabb tapsorkánnal honorálta.

Emberré formálásához e vándorévek alatt még egy szerelmi epizód tartozik. Az ifjúság mohó, szenvedélyes, de feledékeny! Ilyen volt Raimund is. Kalandját Erzsivel elfeledte, szíve sebéit begyógyította a legbiztosabb orvos, az idő. De hiába hegedt be a seb, ha rövid idő múlva kíméletlen kezek újra feltépték a frissen sarjadt felületet. Mert Raimund szerelmi életének az is tragédiája volt, hogy a legtöbbször olyan nőre vetett szemet, aki méltatlannak bizonyult a férfiben rejlő sok tiszta várakozásra, reményre.

Az Erzsű-kaland után néhány hónappal megint fűlig beleszeretett egy csinos leányzóba, aki szívesen viszonzotta érzelmeit. Azt a jóhiszemű ifjú megint csak jóval később tudta meg, hogy újabb szerelme nemcsak rá pazarolja olyan bőven kegyeit, hanem megosztja két-három ifjú között. S ami Raimund szívét talán ennél is mélyebben sebezte, az a határtalan cinizmus volt, amivel szíve választottja a számonkérésnél védekezett. A kacér lány arcátlan szemérmertlenséggel azzal vigasztalta: örüljön az élvezett kegyeknek, ő a házasságát úgyis más típusú férfivel képzelte el. Ez a szégyentelen viselkedés annyira felháborította Raimundot, hogy otthagya a hűtelent, elrohant, és egy hajtásra kiivott

egy üveg bort. Ezután kiszaladt a Rába partjára, és úgy, ahogy volt, ruhástól a vízbe vetette magát. Szerencséjére nyakánál begombolt malaclopó köpenye a víz felett tartotta, amíg kijózanodott segélykiáltásaira odasiető barátai ki nem mentették. Így egy hetekig húzódó tüdőgyulladással megúszta a veszélyes kalandot.

Hogy a férfi-Raimundot, sok szenvedését, ellentmondásos, kiegyensúlyozatlan életét megérthessük majd, álljunk meg egy percre ennél a szerelmi kalandnál. Alig huszonhárom esztendő, és egyszer már megkísérelte, és ki tudja, hányszor elképzelte az öngyilkosságot, amely majd további huszonhárom év múlva pontot tett még akkor is fiatal, reményteljes élete végére. Az elmegyógyászok egy részének felfogása szerint született elmebeteg nincs, az örültek csupán a hajlamot hozzák magukkal, s mindig valamely külső esemény robbantja ki a betegséget. Ha elfogadjuk ezt az elméletet, akkor megállapíthatjuk, hogy hősrünk eddigi rövid életében is nagyon sok olyan megrázkódtatás volt, amely előidézhette a lappangó kór kitörését.¹⁰

A győri kalandot a férfi-Raimund sem felejtette el, a vízbefúlás motívuma egyik művében is visszajár kísérteni. A hazánkban eltöltött évek egyébként mélyebb nyomot nem hagytak költészetében. Egy-egy magyar indulatszó (amilyen számos korabeli és későbbi osztrák darabban előfordul, mint népünkre jellemző vonás), egy sematikusan ábrázolt magyar alak, egyik-másik magyar város futó emlegetése, mindössze ennyi, amit — az időben előrehaladva erősen fogyó irányzattal, — költészetében felfedezhetünk. Mégis egy motívum emlékeztet a győri kalandra. Legmélyebb és legpoétikusabb darabjában, az »Alpenkönig und Menschenfeind« c. tündérajtékban (bemutató: 1828. június 6.) a főhős, RAPPELKOPF, a sajátmagáról mintázott embergyűlölő a rémkirály javító szándéka következtében felhőszakadásba kerül, s hogy életét mentse, felkúszik egy fára. A víz követi, míg végül már szájaig ér. Raimund a megfúlással küszködő embergyűlölő vergődését olyan élethűen ábrázolta, hogy feltehetjük: saját ifjúkori meggondolatlansága lebegett szeme előtt e jelenet megírásakor (II. felv. 7. jel.).

Közel hat esztendeig tartott Raimund magyarországi tanuló ideje. 1814 január 31-én még fellépett Sopronban a »Das alte Weib vom Schneeberge« c. tündérajtékban, amelyet SCHMIDT JOZEFA és leánya javára mutatott be a társulat. A darabot későbbi ünnepelt kollégája és versenytársa, egyúttal bizonyos fokig mintaképe, IGNAZ SCHUSTER írta, s a szereplők 16 tagú gárdájában ott olvashatjuk Raimund nevét is. Ez lehet egyik utolsó magyarországi fellépése.

Az 1814. év első hónapjaiban ismét régi jó barátja, a már említett JOSEF KINDLER ajánlására, — aki már korábban visszakerült Bécsbe — ő is szerződést kapott a Josefstädter Theaterhez, amely felemelkedésének első lépcsője lett.¹¹ Hazánkba életében többé nem jött.

Az osztrák nép egyik legnagyobb írójának hányatott életéből hazánkban eltöltött 6 évet ismertünk meg. Ha — mint már megállapítottuk, — közvetlen irodalmi indítékot nem is sokat vitt magával, mégis biztosak vagyunk abban,

¹⁰ Vö. Sadger, J.: Ferdinand Raimund, eine pathologische Studie, Waage, 1898. I. 23–25. füzet.

¹¹ Életrajzíróinak egy része, — így a nevesebbek közül Wollzogen — (id. m. 6. lap) a visszatérést Bécsbe az 1813. esztendőre teszi. Ennek ellene mond többek között az idézett soproni színlap is.

hogy a vándortársulatoknál eltöltött idő nem vezett el sem az emberré, sem a színésszé, sem a költővé formálódás összetett folyamata számára.

Amikor hazánkba kerül, 18 évével még ifjúnak számít, aki nálunk érik férfivé, itt kapja meg azokat az emberi vonásokat, amelyek reá oly jellemzőek. Ezek közül most csak lelkeségét és szenvedélyességét emeljük ki, amely vonások életére, de különösen szerelmi életére nyomták rá bélyegüket. Raimund bizonyos fokig zseni volt, s a zsenik szerelmi életét a szélsőségek: a túlzott eszményítés, vagy a fékezhetetlen érzékiség jellemzik. Kevés zseni volt olyan szerencsés mint Goethe, aki a szerelem viharaiban is megőrizte egyensúlyát. Raimund nem volt ilyen kiválasztott. A nőhöz való sajátos, ferde viszonya már a gyerekifjú életében is jelentkezett, s a nő már most is több szenvedést, mint gyönyört hozott neki.

Az emberen keresztül a színész is sokat fejlődött e tanulóévek folyamán. A különböző vándortársulatoknál ismerte meg közelebbről azt a műfajt, amelyben majd legnagyobb sikereit aratja, az akkortájt divatos tündéres vigjátékot, s itt nyert bepillantást az ilyen darabok rendezésébe, ami majd a rendező és színigazgató Raimund munkáját segíti elő. A sokszínű szerepkör el látása kifejlesztette benne a rögtönzés művészetét, és ő nagy bécsi mintaképei-nek, az említett OCHSENHEIMER mellett KRÜGER-nek és KOCH-nak művészetéből átvett jellemző vonásokat művésziileg olvasztotta be a maga színes egyéniségébe.

S végül az ifjú költő világa is ez években és itt alakul ki, az irány itt határozódik el, s később csak az indítékok járulnak majd hozzá. Vándorlása folyamán számtalanszor érintkezésbe került a néppel. Ennek emlékét őrzik darabjainak népies alakjai, ezek a vérbő, élettől duzzadó s mégis oly poétikusan megformált fő- és mellékhősök, akiknek minden szavából kihallatszik terem-tőjüknek törekvése a jóságra, a tisztaságra. S itt találja az elemeket sokszor meghökkentő realizmusához, amely a korabeli könnyebb fajsúlyú, ún. lokális bohózatok felszínes ábrázolásmódjától oly élesen elüt.

Mindez együttvéve okozza aztán, hogy az osztrákok ma is irodalmuk egyik legizmosabb, legeredetibb s legjellemzőbb egyéniségét tisztelik benne, akinek emlékét többek között a főleg népies darabokat tolmácsoló Raimund Theater s a Deutsches Volkstheater előtt Bécs egyik legszebb szoborcsoportozata őrzi.

Berczik Árpád